

ÖZBEKİSTAN'DA TOPLUMSAL YAŞAMIN ANA ÖZELLİĞİ HOŞGÖRÜ
Tolerance is the Main Feature of Uzbekistan's Social Life
Muhammadolim MUHAMMADSIDIKOV*

Özet

Bu makalede, Özbeklerin binlerce yıllık tarihinde, çeşitli millet ve din temsilcileriyle birlik beraberlik içinde yaşamaları ele alınmıştır. Özbekistan topraklarında dini inançlarından dolayı insanlar arasında hiç bir zaman sorun meydana gelmediği; milletler ve dinler arası yakın ilişkilerin İslam, Hıristiyan ve Yahudi din camiaları arasında görüldüğü örnekleriyle ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, hoşgörü, dini inançlar, İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik

Abstract

This article talks about the history of thousands of years of Uzbekistan's various nationalities and religious representatives and its great social importance. There has never been any conflicts based on religious beliefs and nationality issues, although representatives of different religious communities, such as Muslims, Christians and Jews.

Key Words: Uzbekistan, tolerance, religious beliefs, Islam, Christianity, Judaism

Yeryüzünün değişik bölgelerinde çok eski zamanlardan beri farklı din, dil, kültür, yaşam tarzı ve örf adetlere sahip olan insanlar bir arada yaşayagelmiştir. Özbekistan'ın coğrafik bakımdan önemli ticari yollar üzerinde olması, dünyanın birçok ülkeleriyle olan kültür ilişkileri halkın dini ve kültürel yaşamını derinden etkilemiş, kendine özgü hayat tarzını belirleyen faktörlerden biri olmuştur.

Özbeklerin binlerce yıllık tarihin, çeşitli millet ve din temsilcilerinin her zaman birlik beraberlik içinde yaşamalarına, işbirliği içinde bulunmalarına, farklı milliyet ve dinlerden olan insanların barış ve dostluk içinde yaşamalarına tanıklık etmiştir. Özbekistan topraklarında hiç bir zaman insanlar arasında dini inançlarından dolayı sorun meydana gelmemiş, çatışmalar yaşanmamıştır. Milletler ve dinler arası yakın ilişkiler İslam, Hıristiyan ve Yahudi din camiaları arasında görülmektedir.

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov bu tür ilişkileri değerlendirirken şöyle demektedir: "Özbekistan topraklarında Müslüman ve Hıristiyanların bir arada yaşaması dini ve manevi birliğin ender örneği, nadir bulunan sembolü, diğer din temsilcileri için de hoşgörü (tolerans)'nın yüksek numunesidir."

Özbekistan, birçok milletin barış, birlik ve beraberlik içinde yaşadığı çok milletli, çok dinli ülkedir. Cumhurbaşkanı İslam Kerimov bu konuda da şöyle belirtmiştir: "Son yılların en büyük kazancı, ülkemizde barış ve istikrarın hâkim olması, milletlerarası

*Doç.Dr., Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü Öğretim Üyesi, El-mek: muhamma dolim@yahoo.com

¹ İslom Karimov, *Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqсадimiz*, T.8., O'zbekiston, Toshkent, 2000, s. 528.

beraberlik ve vatandaşlarımızın birliğidir. Bunun gibi yüksek değerlerin anlamı insanlarımızın bilincinde günden güne daha da büyük önem arz etmektedir.”²

Böyle önemli bir kazancın elde edilmesi Özbekistan’ın insan hakları ve beşeri değerlere dayanan milli politikasının doğal sonucudur. Özbekistan Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuştuktan hemen sonra ülke yönetiminin, sosyo-ekonomik ve siyasi meseleleri çözüme kavuşturmanın yanı sıra, ülke halklarının etno-kültürel değerleri ve örf adetleri, gelenek ve görenekleriyle ilgili konulara da önem vermeye başladığını belirtmek gerekir. Bu tür politikaların hukuki temeli Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası ve bu esas kanuna dayanılarak çıkarılmış Cumhuriyet yasalarında tespit edilmiştir.

Özbekistan Cumhuriyeti’nin bu alanda gerçekleştirdiği milli politika, başlıca aşağıdaki ilkelere dayanmaktadır:

1. Vatandaşların cinsi, ırkı, milliyeti, dili, dini, sosyal menşei, inanç ve itikadı, özel ve toplumsal durumuna göre ayırmaksızın yasalar önünde eşit hak ve özgürlüklerinin temin edilmesi;

2. Siyasi meseleler, ideolojiler ve düşüncelerin farklılıklarına göre toplumsal yaşamın geliştirilmesi;

3. Çeşitli millet ve halkların dilleri, gelenek ve görenekleri, örf adetlerine saygı gösterilmesi, geliştirilmesi için gerekli şartların temin edilmesi³.

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası’nın “Özbekistan halkının hangi milliyete ait olmasından kati nazar Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşlarından oluşmaktadır.” şeklindeki 8. maddesiyle ilgili şunu belirtmek gerekir: Anayasa’da belirtilmekte olan tüm hak ve özgürlükler, aynı ölçüde, hiç bir istisna yapılmadan tüm millet ve halkların temsilcilerine aittir⁴.

Özbekistan milli politikasının ana ilkeleri gerçek hayatta uygulanmaktadır. Örneğin, günümüzde 140’tan fazla milli kültür merkezi faaliyet göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, milli kültür merkezlerinin dini, maarifi faaliyetlerinin çok yönlü olması Özbekistan’da yaşayan insanlar arasındaki karşılıklı saygı ve sevginin, milletlerarası hoşgörünün daha da sağlam olmasını sağlayan en önemli faktördür.

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’un girişimleriyle kurulmuş olan Cumhuriyet Milletlerarası Kültür Merkezi, milli kültür merkezlerine hem uygulama hem de çalışma yöntemleri açısından her türlü yardımı yapmakta, bununla birlikte, ülkede yaşayan türlü milletler ve halkların temsilcileri olan insanların etnik ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasına aktif şekilde iştirak etmektedir.

Özbekistan’da sağlanmış olan toplumsal ve siyasi istikrar, ülkede milletlerarası barış, vatandaşlar arasındaki birlik, beraberlik, dayanışmanın tam sağlanmasına yönelik gerçekleştirilmekte olan derin ve güçlü politikanın neticesidir.

Zaten, evrensel değerler ve bağımsızlık yıllarında bu alanda kazanılan tecrübeler göstermiştir ki, ülkede toplumsal siyasi istikrarın, ülke vatandaşları arasında hoşgörünün

² Islom Karimov, *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*, Ma’naviyat, Toshkent, 2008, s. 176.

³ “*Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to’g’risida*” gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (yangi tahrirda), O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni bosmaxonasi, Taşkent, 1998. – № 5-6 (1265-1266), s. 184-193.

⁴ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O‘zbekiston, Toshkent, 2008, s. 8.

temin edilmesinde en önemli şartlar, ekonomik, siyasi, manevi alanlardaki kapsamlı reformların başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi, toplumsal, sosyal ilişkilerin radikal şekilde ıslah edilmesidir.

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un konuyla ilgili şu beyanatı dikkat çekicidir: "Çok uluslu ülkemizde yaşayan insanlar arasındaki barış ve milletlerarası birlik, beraberlik, dostluk, huzur, çalışkan insanlarımıza olan saygı, insanlarımızın dini itikatlarından kati nazar herkes için toplumda mutlaka eşit ortamın yaratılması önümüzdeki hedeflerimize ulaşmanın en önemli şartı olmuş ve böyle kalacaktır."⁵

O yüzden, toplum hayatının tüm alanlarında başarılı reformların gerçekleştirilmesi ve ulusal siyasi istikrarın korunması şeklinde özetlenebilecek iki vazife, Özbekistan Cumhuriyeti'nde -insan hakları hususunda- gerçekleştirilen politikaların özünü teşkil etmektedir.

Toplumda barış ve istikrarın temin edilmesinde hoşgörü önemli rol oynar. Özbekistan topraklarında hoşgörünün kökleri uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Bu geleneklerin daha da sağlam olması, daha da zenginleştirilmesinde, bağımsız Özbekistan'da diyanet alanında gerçekleştirilen politikalar büyük önem arz etmektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti'ndeki dini teşkilatlarla devlet arasındaki ilişkilerde aşağıdaki ilkelere uygun şekilde hareket edilmektedir:

1. Bir dine inanan insanların dini duygularına karşı saygılı davranma, vatandaşlar ya da vatandaşlardan oluşan birliklerin dini itikatlarını onların özel işleri olarak kabul etme,

2. Dini görüşü olan ya da dini görüşü olmayan vatandaşların takip edilmesine müsaade edilmemesi ve onlar için eşit hakların temin edilmesi;

3. Çeşitli dini teşkilatların sahip oldukları imkânlardan ahlaki yenilenmede istifade edilmesi ve evrensel ahlaki değerlerin tecellisi için diyalog kurulması.

Bu ilkelerin uygulamada gerçekleşmekte olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, günümüzde Özbekistan'da 2223 dini teşkilat faaliyet göstermektedir. Ülkede 2037 cami ve 16 farklı dini camiaya ait 180 den fazla kilise, sinagog ve tapınak faaliyet göstermektedir⁶.

Bağımsızlık yıllarında dini eğitim kalitesi yeni seviyeye yükselmiştir. Başta Taşkent İslam Üniversitesi olmak üzere, on farklı bölgede orta öğretim seviyesinde dini eğitim kurumu ve Ortodoks ve Protestan vatandaşların eğitim alabildikleri merkezlerde güvenli bir ilahiyat eğitimi verilmektedir. Taşkent İslam Üniversitesi, Eylül 1999 yılından itibaren Taşkent'te, Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un girişimleriyle faaliyete başlamıştır. 2003 yılında bu üniversitenin ilk lisans öğrencileri, 2005 yılında da ilk yüksek lisans öğrencileri mezun olmuşlardır.

Yürürlükte olan yasalarla temin edilmiş olan inanç özgürlüğü, ülkede yaşayan vatandaşların, çeşitli millet ve etnik gruplara ait olan din temsilcilerinin - Hıristiyanların, Budistlerin, Bahaistlerin, Yahudilerin ve Krişna dini mensuplarının - dini ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli tüm şartları yerine getirmektedir.

⁵ İslom Karimov, *Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish*, O'zbekiston, Toshkent, 2009, s. 24.

⁶ Mualliflar guruhi, *O'zbekiston etnokonfessional atlası*, Kartografiya, Toshkent, 2011, s. 9.

Bilimsel kaynaklar, Özbekistan'ın, çok eski zamanlardan beri farklı din ve kültürlerin bir arada yaşadığı mekânlardan biri olduğunu göstermektedir. Teşik Taş mağarasında bulunmuş mezarlar, Feyaz-i Kara Tepe, Delverzin Tepe ve Soğdıyane'de bulunan bulgular, Fransız ve Japon arkeologların öncülüğünde yapılan kazı sonuçları, bunun somut kanıtıdır.

Ülke topraklarında kadimi dönemlerde Mazdaizm, Budizm, Yahudilik inançlarının yaşandığı bilinmektedir. Uzmanların birçoğu Orta Asya'yı, özellikle, Harezmi, Mazdaizm'in vatanı olarak kabul etmektedir. Mazdaizm'in temelini düalizm ilkesi oluşturmaktadır. Bu inanç sisteminde, iki farklı gücü temsil eden, tek bir tanrının iki farklı gayesine hizmet eden, kendi faaliyetlerini iki farklı yönde gerçekleştiren, önüne de birbirine karşı farklı iki hedefi koymuş iki oğlu Ahuramazda ve Anhramaynu vardır. Ancak Mazdaizm'de kutsal olan yegâne tanrının varlığı esastır. O dönemde Orta Asya'da Budizm de bir din olarak önemli rol oynuyordu.

Bu coğrafyada İslam dininin yayılmasından hemen önce bölgeye, Suriye'den kalkıp İran üzerinden geçen bir Hıristiyan - Nasturi - akımının sızdığı ve önemli pozisyonları işgal ettiği bilinmektedir. Semerkant'ta ibadetleri VI. yüzyılın başlarında Nasturi piskoposu, VIII. yüzyıldaysa Nasturi metropoliti yönetmiştir⁷. Bunun dışında çok eski zamanlardan beri Taşkent ve Harezim vilayeti topraklarında Hıristiyanlığa inanan ahali de yaşamıştır.

İslamiyet'ten önceki dönemlerde de bu coğrafyada tek tanrılı inanç sistemleri mevcuttu. Batı Türk Hakanlığı döneminde (552-576) "Tanrı" ve "Hüda" terimleri *kutsal gökyüzü, en yüksek güç*⁸ anlamında kullanılmıştır.

Bu en yüksek gücün "Tanrı" ve "Hüda" terimleriyle adlandırılması Orta Asya halklarının dillerine o kadar yerleşmiş ki, daha sonraki dönemlerde, İslam dini kabul edildikten sonraki dönemlerde de yerli halklar Allah'ı "Tanrı" ve "Hüda" terimleriyle adlandırmaya devam etmişlerdir. Bununla günümüzde de karşılaşabiliyoruz. Genel olarak, İslamiyet'ten önceki dönemlerde Orta Asya topraklarında ondan fazla farklı dini inanç vardı.

VIII. yüzyılda Orta Asya Araplar tarafından ele geçirildikten sonra bölgede İslamiyet yayılmaya başlamıştır. Bölge nüfusunun bir kısmı eski dinlerine inanmaya devam etmişlerdir. Bölgede tek tanrılı inanç sisteminin önceden de mevcudiyeti, İslamiyet'in Orta Asya halkları tarafından kabul edilmesinde önemli bir sebep olmuştur. Artık İslamiyet'le yerli dinler, o dinlerin değerleri, inanç sistemleri, ritüelleri birleşmiştir. Orta Asya halkları İslam dinini, kendi dini ve ahlaki gayeleriyle, hukuk normları ve yerli alışkanlıklarıyla harmanlamıştır. Bu da Maverünnehir'de İslam'ın biraz daha farklı bir yorumunun doğmasına sebep olmuştur.

⁷ R. A. Ubaydullaeva. "İslamskaya sivilizasiya v jizni naseleniya nezavisimogo Uzbekistana", "Vklad Uzbekistana v razvitiye islamskoy sivilizatsii" (Sbornik tezisov dokladov mejdunarodnoy konferensii İslamskoy organizatsii po obrazovaniyu, nauke i kulture ISESCO v Taşkente, Toshkent, 2007, s. 356.

⁸ A. A. Hasanov, "Diniy bag'rikenglik va konfessiyalararo hamkorlikni ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari", *Bag'rikenglik – barqarorlik va taraqqiyot omili*, Toshkent, 2007, s. 17.

X. yüzyılda, bugün Özbekistan'ın bulunduğu bölge topraklarında hoşgörünün ender örneğini oluşturan Hanefilik mezhebi meydana gelmiş ve şekillenmiştir. Bu yüzden de günümüzde Hanefilik bu bölgede yaşayan insanların esas mezhebi sayılır.

Özbekistan'ın, geçmiş dönemlerin en güzel kazançlarını kendinde toplamış kültürü, sadece İslam medeniyetinin gelişmesini ciddi şekilde etkileyip kalmamış; Batı Rönesans'ını da derinden etkilemiş, dünya çapında hoşgörünün ilkelerinin daha da gelişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, halklarımızın kültür alanında elde ettikleri kazançlar sadece Müslüman olan ahalinin değil, dünya medeniyetinin de önemli bir parçası sayılır. O dönemde İmam el-Buharî tarafından toplanan "el-Câmiu's-Sahih" (IX) adlı hadis mecmuası derlemesi günümüze dek geleneksel Sünnî derlemeleri arasında en güzel örnek olarak kabul edilmiş; günümüzde de dünyadaki tüm Müslümanların en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu eserde dinler arası hoşgörüyle çelişen ve bunun aksini ileri süren gayelerin bulunmaması, mezkûr coğrafya insanının yüzyıllardan beri bu ilkelerle yaşayagelmesi, ülkemiz tarihinde hoşgörünün ne kadar yerli ve köklü olduğunu göstermektedir.

O dönemlerde mevcut olan hoşgörü, İmam Buharî, İmam Tirmizî gibi hadis derleyicileri ve Farabî, Harezmi, Birunî gibi dünyaca kabul görmüş bilimsel eserleri yazan bilim adamlarının bir arada yaşamaları ve icat etmelerini sağlamıştır.

XIII. yüzyıldaki Moğol istilaları bölgede İslamiyet'in daha da yayılmasını olumsuz yönden etkilemiştir. O dönemde meydana gelen Sufilik akımı halkı Müslüman olmayan düşmana karşı birleştiren faktörlerdendir.

Tam bu dönemde büyük devlet adamı Emir Timur ortaya çıkmış, onun devleti yönettiği dönemde İslamiyet, Orta Asya halklarının kültürel ve sosyo-siyasi hayatında önemli rol oynamaya başlamıştır. Emir Timur "Tüzükler"inde şunları yazar: "Ben bütün gücümle Allah'ın dinine, şeriate ve Peygamber Muhammed (s.a.v)'e xizmet etmişimdir."⁹ Emir Timur, İslam dininin bağınazlıktan tamamen uzak, evrensel değerleri barındıran bir din olduğunu anlamıştır. Onun böyle düşünmesi kendisine yeryüzünde diğer dinler, dini mezhepler için saygı ve özen göstermesi imkânını sağlamıştır. Bu hususun önemini vurgulayan Kral VI. Karl, Emir Timur'a şunları yazmıştır: "Çok sayılı Hıristiyanlara sunmuş olduğunuz imkânlar ve o insanlara gösterdiğiniz özen ve yardımlardan dolayı Size minnettarlığımı iletmek istiyorum. Bunun karşılığı olarak da, Sizin, tarafımıza verdiğiniz yardımlardan dolayı, halkımıza hizmet vermeye her zaman hazırız."¹⁰

Emir Timur'un Avrupa ülkelerinde elçisi olan başpiskopos İoann "Memoir sur Tamerlan et sa cour" adlı kitabında Emir Timur'un şahsiyeti hakkında şu bilgiyi paylaşır: "Timur yabancı, özellikle Fransız ve Hıristiyan tüccarları iyi şekilde ağırlamakta, onların

⁹ Y. A. Ortiqov. "Temur tuzuklari" – bebaho ma'naviy meros | "Amir Timur va hozirgi zamon" mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti, Toshkent, 2007, s. 16.

¹⁰ Y. A. Ortiqov. "Temur tuzuklari" – bebaho ma'naviy meros, "Amir Timur va hozirgi zamon" mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti, Toshkent, 2007, s. 18.

ülkede güvenli şekilde bulunmaları için gerekli yardımları temin etmekte, bu tür işlere özen göstermektedir.”¹¹

Timur’un Tüzükleri adlı eseri Fransızcaya çeviren Lyangl “Tarihin yanlış yorumlanması, Emir Timur’un kişiliğinin doğru bir şekilde açıklanması, anlaşılması ve değerlendirilmesine mani olur”¹² değerlendirmesini yapar.

Büyük bir manevi mirasa ve bu cümleden bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren hoşgörü geleneklerine sahip olan Özbekistan Cumhuriyeti, dinlerle ilgili müspet tavrını kesin ve sağlam bir şekilde belirlemiştir.

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası’nın 31. maddesiyle vicdan özgürlüğü, dini törenlerin engelsiz gerçekleştirilmesi imkânı, herhangi bir dine inanma ya da hiç bir dine inanmama hakkı garanti altına alınmıştır¹³.

14 Haziran 1991 tarihinde Özbekistan’da hukuk uygulamalarında “Vicdan Özgürlüğü ve Dini Teşkilatlar” adlı yasa kabul edilmiştir. Bu tür hukuksal belgelere dayanarak, devlet, din adamlarının dini çalışmalarına engel olmaksızın vicdan özgürlüğü için tüm imkânları sağlamaktadır. Dinin, genç kuşakların eğitimi ve terbiyesindeki önemi kabul edilmiştir. Bununla birlikte devlet, dinin siyasallaşmasını, radikal ve aşırı dinci akımların meydana gelmesini engelleyen düzenlemeler de gerçekleştirmektedir.

Din adamları ülkede birlik, beraberlik, huzur ve insanlar arasında sevgi ve saygının tecelli etmesine yardımcı olabilirler. Taşkent’te “Tek Gökkubbe Altında” adlı Uluslararası Müslüman-Hıristiyan Konferansı’nın düzenlenmiş olması, belirtilenlerin bir kanıtıdır. Bunun dışında yakın bir tarihte, Rus Ortodoks Kilisesinin Taşkent ve Orta Asya İdaresi (Eparşi)’nin 125. kuruluş yıldönümü törenlerle kutlanmıştır¹⁴.

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov’un davetiyle törenlere Moskova ve Bütün Rusya Patriki II. Aleksey katılmıştır. Bu, II. Aleksey’in Orta Asya’ya ilk gelişi. O, törende yaptığı konuşmasında şunları belirtmiştir: “Özbekistan’da devlet kuruluşları ve dini teşkilatlar arasındaki sıkı işbirliği ve verimli ilişkiler, Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi olan diğer ülkeler için iyi bir örnek olacaktır diye düşünüyorum.” 2014 yılı Aralık ayında Taşkent’te Evangeli-Lüteran Kirhası’nın 100. yıldönümü geniş katılımlarla kutlanmıştır.

¹¹ A. A. Erqo’ziev. *Amir Temur shaxsining Yevropada o’rganilishiga doir ayrim ma’lumotlar (XVI-XVII) asrlar* / “Amir Temur va hozirgi zamon” mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti, Toshkent, 2007, s.30. <http://www.worldcat.org/title/memoire-sur-tamerlan-et-sa-cour-par-un-dominicain-en-1403/oclc/799681737>

¹² A. A. Erqo’ziev. *Amir Temur shaxsining Yevropada o’rganilishiga doir ayrim ma’lumotlar (XVI-XVII) asrlar* / “Amir Temur va hozirgi zamon” mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti, Toshkent, 2007, s.31.

¹³ «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to’g’risida» gi O’zbekiston Respublikasi Qonuni (yangi tahrirda) // O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi. – Taşkent: O’zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni bosmaxonasi, 1998. – № 5-6 (1265-1266), s. 184-193.

¹⁴ O, Yusupov, Religioznaya tolerantnost – vajniy faktor sotsialnoy stabilnosti / “Vklad Uzbekistana v razvitiye islamskoy sivilizatsii” (Sbornik tezisov dokladov mejdunarodnoy konferensii Islamskoy organizatsii po obrazovaniyu, nauke i kulture ISESCO v Taşkente, Toshkent, 2007, s. 403.

Sonuç olarak, Özbekistan coğrafyasında yüzyıllardır yaşayagelmiş halklar arasındaki işbirliği, beraberlik, dayanışma ve hoşgörü geleneği, bağımsızlık yıllarında yeni, kendine özgü anlam kazanmıştır. Çok uluslu ve çok dinli bu ülke topraklarında yaşayan her vatandaşa, ırkı, milliyeti, dini inancı ve konuştuğu dile bakılmaksızın gösterilmekte olan ilgi, eşit muamele bunu bir kere doğrulamaktadır.

Kaynakça

- Bag'rikenglik – barqarorlik va taraqqiyot omili*, (Mas'ul muharrir: A. Ochildiev), Tohkent Islom universiteti, Toshkent, 2007.
- ERQO'ZIEV A. A., *Amir Temur shaxsining Yevropada o'rganilishiga doir ayrim ma'lumotlar (XVI-XVII) asrlar*, "Amir Temur va hozirgi zamon" mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti, Toshkent, 2007.
- HASANOV A. A., "Diniy bag'rikenglik va konfessiyalararo hamkorlikni ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari", *Bag'rikenglik – barqarorlik va taraqqiyot omili*, Toshkent, 2007.
- HASANOV A. A., "O'zbekiston - an'anaviy diniy bag'rikenglik o'lkasi" *Hamjihatlik va bag'rikenglik - taraqqiyot omili*, Toshkent, 2001.
- KARIMOV I. A., *Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish*, O'zbekiston Nashriyoti, Toshkent, 2009.
- KARIMOV I. A., *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*, Ma'naviyat Nashriyoti, Toshkent, 2008.
- KARIMOV I. A., *Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz.*, O'zbekiston Nashriyoti, Toshkent, 2000.
- Mémoire sur Tamerlan et sa cour, par un dominicain* [Jean, archevêque de Sultanieh], en 1403, publié par H. Moranvillé. <http://www.worldcat.org/title/memoire-sur-tamerlan-et-sa-cour-par-un-dominicain-jean-archeveque-de-sultanieh-en-1403-publie-par-h-moranville/oclc/457522560>
- Millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik – taraqqiyot omili*, Toshkent, 2003.
- Mualliflar guruhi, *O'zbekiston etnokonfessional atlas*. Kartografiya, Toshkent, 2011.
- Muhammad al-Buhari, "Natsionalniye soglasiye na opite Uzbekistana", *Vklad Uzbekistana v razvitiye islamskoy sivilizatsii (Sbornik tezisov dokladov mejdunarodnoy konferensii Islamskoy organizatsii po obrazovaniyu, nauke i kulture ISESCO v Taşkente*, Toshkent, 2007.
- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi*, O'zbekiston, Toshkent, 2014.
- ORTIQOV Y. A., "Temur tuzuklari" – bebaho ma'naviy meros, "Amir Temur va hozirgi zamon" mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti, Toshkent, 2007.
- UBAYDULLAEVA R. A., Islamskaya sivilizatsiya v jizni naseleniya nezavisimogo Uzbekistana / "Vklad Uzbekistana v razvitiye islamskoy sivilizatsii" (*Sbornik tezisov dokladov mejdunarodnoy konferensii Islamskoy organizatsii po obrazovaniyu, nauke i kulture ISESCO v Taşkente*, Toshkent, 2007.

- Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonuni (yangi tahrirda), O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni bosmaxonasi, Toshkent, 1998.*
- YUSUPOV O., "Religioznaya tolerantnost – vajniy faktor sotsialnoy stabilnosti" *Vklad Uzbekistana v razvitiye islamskoy sivilizatsii (Sbornik tezisov dokladov mejdunarodnoy konferensii Islamskoy organizatsii po obrazovaniyu, nauke i kulture ISESCO v Taškente, Toshkent, 2007.*